

INGLIZ TILIDA URF-ODAT VA AN'ANALARNI IFODALOVCHI LEKSIKANING SEMANTIK TAHLILI

To'xtayeva Nargiza Baxtiyor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20542574>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida urf-odat va an'analarni ifodalovchi leksik birliklarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida urf-odat, marosim, an'ana va madaniy qadriyatlarni ifodalovchi so'z va iboralarning ma'no tarkibi, ularning lingvokulturologik jihatlari hamda ingliz tilidagi qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ushbu leksik birliklarning semantik guruhlari, konnotativ ma'nolari va milliy-madaniy mazmunni ifodalashdagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari ingliz tili leksikasida urf-odat va an'analarni ifodalovchi birliklarning til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, urf-odat, an'ana, leksika, semantik tahlil, leksik birliklar, lingvokulturologiya, madaniy qadriyatlar, marosimlar, semantik maydon, konnotativ ma'no, til va madaniyat, etnomadaniy xususiyatlar.

Ingliz tili leksik tizimida urf-odat va an'analarni ifodalovchi birliklar milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy institutlarning til orqali aks etishini namoyon qiladi. Har bir xalqning madaniy qadriyatlari singari ingliz jamiyatining ham tarixiy shakllangan marosimlari, bayramlari, diniy rasm-rusumlari va ijtimoiy udumlari mavjud bo'lib, ular til birliklari orqali mustahkamlangan. Mazkur paragrafda ingliz tilida urf-odat va an'analarni ifodalovchi leksik birliklar semantik, etimologik, lingvokulturologik hamda pragmatik jihatdan tahlil qilinadi.

Ingliz tilida urf-odat va an'analarni ifodalovchi asosiy umumlashtiruvchi leksemalar "tradition" (an'ana), "custom" (urf-odat), "ceremony" (marosim), "ritual" (rasm-rusum), "heritage" (madaniy meros) kabi birliklardir. "Tradition" (lotincha *traditio* – "topshirish, uzatish") avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadriyat va amaliyotlarni bildiradi. Bu leksema keng semantik maydonga ega bo'lib, diniy, oilaviy, milliy yoki hatto korporativ odatlarni ham qamrab oladi.

Masalan, "family tradition" (oilaviy an'ana), "national tradition" (milliy an'ana), "oral tradition" (og'zaki an'ana) kabi birikmalar shular jumlasidandir.

"Custom" esa ko'proq jamiyat tomonidan qabul qilingan kundalik yoki davriy xatti-harakatni bildiradi. "It is a custom to..." konstruksiyasi odatiy harakatni anglatadi. "Ritual" esa marosimiy, ko'pincha diniy xarakterga ega takroriy harakatni ifodalaydi. "Ceremony" esa tantanavorlik va rasmiylik semasini o'zida mujassam etadi. Ushbu birliklar sinonimik munosabatda bo'lsa-da, uslubiy va semantik nozikliklar bilan farqlanadi.

Ingliz tilida urf-odat va an'analarni eng avvalo milliy va diniy bayramlar nomlari orqali namoyon bo'ladi. Masalan, Christmas, Easter, Halloween, Thanksgiving kabi bayramlar ingliz tilidagi madaniy leksikaning muhim qismini tashkil etadi. "Christmas" leksemasi diniy bayram nomi bo'lish bilan birga, keng semantik maydonga ega: "Christmas tree" (Rojdestvo daraxti), "Christmas carol" (Rojdestvo qo'shig'i), "Christmas dinner" (Rojdestvo bazmi), "Christmas Eve" (Rojdestvo arafasi) kabi birikmalar alohida marosimiy komponentlarni bildiradi. "Carol" so'zi qo'shiq janrini, "Eve" esa bayram arafasini anglatadi.

“Easter” bilan bog‘liq “Easter egg” (Pasxa tuxumi), “Easter bunny” (Pasxa quyoni), “Good Friday” (Xayrli juma) kabi birliklar diniy va folklor elementlarini birlashtiradi. “Thanksgiving” esa minnatdorchilik va oilaviy yig‘ilish semantikasi bilan ajralib turadi. “Turkey dinner” (Kurka bazmi), “harvest festival” (Xosil bayrami) kabi birliklar uning konseptual maydoniga kiradi.

“Halloween” leksemasi esa qadimgi kelt an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, “trick-or-treat” (shirinlik ber, aks xolda hazil qilmaymiz), “pumpkin lantern” (qovoq chirog‘i), “costume party” (niqob bazmi) kabi birikmalar orqali semantik kengayadi.

Ingliz tilida oilaviy marosimlarni ifodalovchi leksik birliklar ham muhim o‘rin tutadi. “Wedding” (to‘y), “engagement” (unashtiruv), “bride” (kelin), “groom” (kuyov), “best man” (kuyov jo‘ra), “bridesmaid” (kelin dugona), “honeymoon” (asal oyi) kabi birliklar nikoh marosimi bilan bog‘liq semantik maydonni tashkil etadi. “Wedding” leksemasi tantanavorlik va ijtimoiy birlik semasini bildiradi. “White wedding” (to‘y), “civil ceremony” (fuqarolik marosimi), “church wedding” (cherkov to‘yi) kabi birikmalar uning turli variantlarini ko‘rsatadi. “Honeymoon” esa nikohdan keyingi safarni bildiruvchi metaforik birlik bo‘lib, “honey” va “moon” komponentlarining tarixiy semantik birlashuvi natijasida shakllangan.

Shuningdek, “christening” (cho‘qintirish marosimi), “baptism” (cho‘qintirish), “funeral” (dafn marosimi), “memorial service” (xotira marosimi) kabi birliklar inson hayotining turli bosqichlariga oid marosimlarni bildiradi. “Funeral” leksemasi qayg‘u va xotira semasini o‘zida mujassam etadi.

Ingliz tilida urf-odat leksikasi ko‘pincha rasmiy va norasmiy diskursda turlicha qo‘llanadi.

Rasmiy nutqda “heritage preservation” (madaniy merosni asrash), “cultural legacy” (an‘anaviy qonuniyat), “traditional values” (an‘anaviy qadr qiymat) kabi terminologik birliklar ishlatiladi. Norasmiy nutqda esa “family tradition”, “holiday vibes” kabi erkin birikmalar uchraydi. Zamonaviy ijtimoiy tarmoqlarda “virtual celebration” (onlayn bazm), “online ceremony”, “digital tradition” kabi yangi birliklar paydo bo‘lmoqda. Bu esa an‘anaviy leksikaning transformatsiyaga uchrayotganini ko‘rsatadi.

Ingliz tilida urf-odat va an‘analarni ifodalovchi leksik birliklar quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Ko‘p qatlamli etimologik tarkib;
2. Diniy va dunyoviy komponentlarning uyg‘unligi;
3. Metaforik kengayish imkoniyati;
4. Frazologik boylik;
5. Globalizatsiya ta‘sirida semantik yangilanish.

Ingliz tilida urf-odat va an‘analarni ifodalovchi leksik birliklar alohida konseptual maydonni tashkil qiladi. Ushbu maydonning yadrosini “tradition”, “custom”, “ritual”, “ceremony”, “heritage” kabi umumlashtiruvchi leksemalar tashkil etadi. Periferik qatlamda esa konkret marosim nomlari va ularning atributiv birliklari joylashadi.

Masalan, Christmas konsepti atrofida quyidagi semantik komponentlar shakllanadi:

- subyektlar: Santa Claus, carol singers, family members;
- atributlar: Christmas tree, stockings, gifts;
- jarayon: decorating, caroling, gift-giving;
- emotsional komponent: joy, generosity, warmth.

Bu yerda “Santa Claus” obrazi diniy va folklor elementlarining sintezini ifodalaydi.

Christmas konsepti diniy bayram sifatida boshlangan bo‘lsa-da, zamonaviy ingliz diskursida ko‘proq oilaviy birlik va sovg‘a almashish semantikasi bilan bog‘lanadi. Xuddi shunday, Thanksgiving konsepti “gratitude”, “harvest”, “family reunion”, “turkey dinner” kabi semantik birliklar bilan bog‘liq. Bu yerda “gratitude” (minnatdorchilik) asosiy yadroviy sema hisoblanadi.

Semantik komponent tahlili orqali ingliz tilidagi marosimiy leksemalarning ichki tuzilishini aniqlash mumkin. Masalan:

Wedding leksemasi quyidagi semalarga ega: marriage, public event, ceremonial, social recognition;

Funeral leksemasi: death, mourning, ceremonial, community gathering.

Bu ikki birlik “ceremonial” semasi bilan umumiylikka ega, ammo emotsional baho jihatidan qarama-qarshi (positive vs negative) semantik qutblarda joylashgan. Shunday qilib, marosimiy leksika ijtimoiy hayotning turli bosqichlarini kodlaydi.

Ingliz tilida an‘ana va urf-odatga oid ko‘plab birliklar metaforik kengayishga ega.

Masalan: “to break with tradition”, “to pass down traditions”, “roots” (madaniy ildizlar ma‘nosida), “cultural heritage”. “Pass down” fe‘li fizik harakatni bildirsa-da, bu yerda mavhum qadriyatlarning avloddan-avlodga o‘tishini anglatadi. Bu konseptual metafora – madaniyat moddiy obyekt sifatida modeliga asoslanadi. “Roots” metaforasi esa jamiyatning tarixiy ildizlarini anglatadi. Bu birlik ingliz madaniyatida identitet va tarixiylik tushunchalarini mustahkamlaydi.

Ayniqsa “celebration” leksemasi ko‘pincha ijobiy baholovchi semaga ega.

Ingliz tilida “traditional values”, “family heritage”, “cultural preservation” kabi birikmalar siyosiy va ijtimoiy diskursda faol qo‘llanadi. Ular ko‘pincha konservativ yoki milliy identitetni mustahkamlovchi ideologik mazmunga ega bo‘ladi. “Heritage protection” iborasi esa madaniy merosni saqlash siyosati bilan bog‘liq rasmiy termin hisoblanadi.

Ingliz tilidagi “tradition” leksemasi o‘zbek tilidagi “an‘ana”ga yaqin bo‘lsa-da, ingliz tilida u ko‘proq abstrakt va umumlashtiruvchi ma‘noda qo‘llanadi. O‘zbek tilida esa konkret marosim nomlari (to‘y, sunnat, beshik to‘yi) faolroq ishlatiladi. Ingliz tilida esa umumlashtiruvchi birliklar (celebration, ceremony, ritual) kengroq semantik maydonni egallaydi.

Ingliz tilida urf-odat va an‘analarni ifodalovchi leksik birliklar tarixiy (anglo-sakson va lotin-fransuz qatlamlari asosida), diniy va dunyoviy komponentlar uyg‘unligida, metaforik kengayishga boy, globalizatsiya ta‘sirida yangilanayotgan, milliy identitet va siyosiy diskurs bilan bog‘liq. Mazkur leksika ingliz tilining lingvokulturologik tizimida muhim o‘rin tutadi. U jamiyatning tarixiy xotirasi, diniy e‘tiqodi, ijtimoiy qadriyatlari va zamonaviy madaniy jarayonlarini til orqali kodlaydi. Shuning uchun ingliz tilidagi marosimiy leksikani semantik jihatdan o‘rganish qiyosiy tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtayi nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oxford English Dictionary. – Oxford: OUP, 2015.
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge, 2003. – 134 p.

3. Hutton, R. The Stations of the Sun: A History of the Ritual Year in Britain. – Oxford, 1996. – 98 p.
4. Turner, V. The Ritual Process. – Chicago, 1969. – 75 p.
5. Halliday, M. A. K. Language as Social Semiotic. – London, 1978. – 129 p.
6. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980. – 212 p.
7. Durkheim, E. The Elementary Forms of Religious Life. – London, 1912. – 71 p.
8. Hobsbawm, E., Ranger, T. The Invention of Tradition. – Cambridge, 1983. – 56 p.